

гроні. В. Домонтович в історії української прози / Ю. Шевельов // Домонтович В. Без ґрунту. Повісті. – К.: Гелікон, 2000. – С. 8-38. 25. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Политиздат, 1991. – 527 с. 26. Ross B.M. Remembering the personal past: descriptions of autobiographical memory / B.M. Ross. – Oxford: Oxford University Press, 1991. – 260 p.

*Галина Александрова,
д. філол. н., ст. наук. сп.*

КОМПАРАТИВНІ СТУДІЇ ПАВЛА ФИЛИПОВИЧА: ПОЗА МЕЖАМИ ЧАСУ І НАЦІЇ

У статті розглядаються особливості компаративних студій П. Филиповича в контексті теоретико-методологічних проблем порівняльного літературознавства першої третини ХХ ст.

Ключові слова: літературознавство, порівняльно-історичний метод, впливи, запозичення, аналогії, паралелі, читач.

В статье рассматриваются особенности компаративных студий П. Филиповича в контексте теоретико-методологических проблем сравнительного литературоведения первой трети ХХ ст.

Ключевые слова: литературоведение, сравнительно-исторический метод, влияния, заимствования, аналогии, параллели, читатель.

The article discusses the features of comparative studies of P. Fylypovych in the context of theoretical and methodological problems of comparative literature of the first third of the twentieth century.

Keywords: literary criticism, comparative and historical method, influences, borrowing, analogues, parallels, reader.

Д. Чижевський, переглядаючи основні набутки українського літературознавства за перше пореволюційне десятиліття, зазначав, що в ті роки Україна мала такі кадри дослідників, таку наукову базу й так організовану працю, що «можна говорити про цілком новий період дослідження історії української літератури» [26, 14]. «Проблеми методології й теорії літератури вперше посідають поважне місце в працях українських літературознавців» [10, 207], – так аналізував цей період Г. Костюк. Особливо підносили інтелектуальний рівень національного літературознавства, збагачували українську естетичну думку наукові праці неокласиків, котрі, за висловом М. Наєнка, репрезентували в перші пореволюційні роки наймолодший «доріст» серед учених академічного типу [13, 169].

За визначенням М. Ореста, «однією з провідних постатей нашого національно-культурного процесу за 20-х років» [Заславський, 93] був П. Филипович. Вихованець філологічного семінару професора В. Перетца, він зростав в атмосфері методологічного плюралізму (семінаристам було запропоновано характеристику методологій, якими оперувала наука про

літературу від найдавніших часів до межі ХІХ- ХХ ст.), але, за словами С. Гречанюка, «не став догматичним послідовником свого вчителя» [3, 7] і, як стверджує Я. Поліщук, наполегливо шукав «власну наукову модель знання» [17, 67], не задовольнившись тим, що одержав у семінарі. Відомо, що В. Перетц не вважав своїм учнем П. Филиповича, бо той переважно не застосовував його методології у своїх дослідках [27, 355]. Якщо В. Перетц висловлював сумнів щодо можливості наукових студій з історії літератури ХІХ ст., то П. Филипович був переконаний, що історик літератури може вивчати і сучасний йому літературний процес.

В. Державин писав, що наукові праці П. Филиповича, «поза своєю високою науковою об'єктивністю та ерудицією, визначаються тією самою основною рисою, що й літературознавчі праці Зерова – трактуванням українського письменства як повноцінної європейської літератури» [4, 16]. Учений, за спостереженням Г. Костюка, вирізнявся «скрупульозною аналізою текстів та їх порівнянням» [10, 561].

Нині до спадщини П. Филиповича спостерігається особливий інтерес, адже йому належить багато теоретико-літературних, історико-літературних, літературно-критичних праць, які не втратили значення і донині. Високий професіоналізм, блискуча ерудиція, добра обізнаність із літературним контекстом, інтелектуальний динамізм і насиченість його праць дають підстави В. Поліщuku вважати П. Филиповича «одним із фундаторів української компаративістики ХХ ст.» [15, 17], провідним компаративістом в українському літературознавстві 20-х років [15, 19], насамперед літературознавцем-компаративістом [16, 155], а порівняльне літературознавство – улюбленою й найчастіше вживаною ним водночас застерігаючи, що вчений не цурався й інших дослідницьких методологій (зазначимо, що вчений наголошував, погоджуючись із Б. Якубським: можна робити тільки ті висновки, що «на їх нас уповноважують факти. Коли факти не укладаються в рамки тієї чи іншої теорії, треба відкинути теорію, а в жодному разі не нехтувати фактами» [25, 49].

«Метод філологічного аналізу як порівняльний» – так характеризує його концепцію Н. Костенко [9, 42]. Науковці акцентують на тому, що зі всіх неокласиків П. Филипович найчіткіше і найпослідовніше обстоював засади порівняльного літературознавства [18, 62], був «найпослідовнішим компаративістом групи» [8, 87], зазначають, що він став спадкоємцем О. Веселовського в українському порівняльному літературознавстві [18, 63], зробив вагомий внесок у формування його засад і визначення магістральних ліній розвитку [5, 62]. Порівняльні розвідки П. Филиповича проаналізовані в дисертаціях М. Зубрицької, С. Мельник.

Наукова спадщина П. Филиповича спонукає до багатьох розмірковувань теоретико-методологічного й історико-літературного плану, які ще вичерпно не висвітлені. Тематику порівняльних студій неокласика досить повно описано дослідниками, проаналізовано основні положення і теоретичні питання його компаративістичного доробку. Однак потребують уваги і його численні рецензії, участь у тогочасних літературознавчих дискусіях, які

увиразнюють, деталізують позицію автора, вписують її у науковий контекст доби. Тому **мета** нашої студії – схарактеризувати літературознавчий доробок неокласика, у якому методологічно концептуалізуються аспекти порівняльних досліджень першої третини ХХ ст.

У центрі вивчення П. Филиповича постають основоположні проблеми літературознавчої науки. «Українська література в розвиткові своєму не ізолювалась від інших літератур, особливо сусідніх, зазнавала від них впливів, у свою чергу, впливала на них» [23, 259], – наголошував він, трактуючи українську літературу як «рівнорядну» [21, 112] з європейськими. Він розглядав явища вітчизняного письменства «у просторовій і часовій перспективі» [6, 95], у зв'язках з іншими літературами світу.

Здійснюючи огляд наукових досягнень літературознавства першого пореволюційного десятиліття, П. Филипович торкнувся перспектив порівняльного методу, зазначивши, що у зв'язку з поширенням літературознавчих інтересів «зростуть у нас і порівняльні студії» [23, 260]. Цьому сприяла і певна традиція в українському літературознавстві: такий напрям праць характерний для М. Драгоманова, І. Франка, М. Сумцова, О. Колесси, які «багато зробили для популяризації порівняльного методу, що до того ж виводить наше письменство з вузьких національних меж» [23, 260]. Коментуючи власну дослідницьку стратегію, у передмові до збірки своїх статей він додає: порівняльні студії «поширюють також наш обрій... з'єднуючи його (наше письменство – Г. А.) з творчістю інших народів» [22, 3]. П. Филипович проголошував, що порівняльний метод «...може дати чимало корисного для сучасного українського літературознавства, зосібна подаючи матеріал для соціологічних узагальнень» [22, 3]. Незважаючи на «підтягування» порівняльного методу до завдань соціології, закликів до взаємодії соціологічного й порівняльного підходів, які були ознакою тогочасного літературознавства, П. Филипович зауважував: дослідник завжди повинен мати на увазі можливі запозичення чи наслідування, які іноді можуть зменшити безпосереднє значення того чи іншого твору, або, навпаки, «в своєрідності обробки чужого мотиву особливо виразно виявити поетове обличчя» [22, 6]. Але водночас П. Филипович обмежував значення функціональних спроможностей компаративних досліджень, визнавав лише допоміжну роль порівняльних студій: «Теоретично-літературні розшукування, зокрема студіювання приналежності поета до тої чи іншої школи, також спостереження над окремими запозиченнями, наслідуваннями і т. ін. мають не так самостійне значення, як подають матеріал для глибших висновків і допомагають зрозуміти місце поетове серед сучасників та попередників, його своєрідні риси» [22, 8].

П. Филипович, ґрунтовно обізнаний із зарубіжними літературами, розглядав вітчизняне письменство як «національний літературний процес світової культури» [19, 143]). Але водночас він застерігав прихильників порівняльних досліджень від спрощеності й схематизму, від таких невдалих спроб, як «Коцюбинський і Мопассан» С. Козуба («Червоний шлях», 1927, № 3), або «Літературні паралелі» М. Мочульського («Україна», 1924, № 3). У

цих дослідників П. Филипович виявив два типи помилок, що призводили до дискредитації порівняльного методу: по-перше, перебільшення ролі впливів і запозичень, що часто зводило специфіку національної літератури до простого наслідування та ігнорування національних традицій; по-друге, механічне накопичення фактів, дрібних деталей, що зумовлювало втрату критичності в поясненні генези літературних аналогій і було неспроможне з'ясувати внутрішні закономірності таких процесів. Зокрема, П. Филипович хибою розвідки Б. Навроцького «Гайдамаки» Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція» (1928) називав те, що її автор не проводив межі між виразним «впливом» і звичайним «запозиченням». Зайвими рецензентові видались і деякі зіставлення. Зокрема, торкаючись теми про історичну основу «Інтродукції», Б. Навроцький звертав увагу на праці авторитетніших на ті часи фахівців-дослідників доби – французів Рул'єра й Ферана, бо був переконаний, що поет міг тоді студіювати французькі джерела. Перегляд їх привів його до висновку, що Шевченкова «Інтродукція» була «в головних своїх пунктах на височині тогочасної наукової постановки питання» [12, 81]. Таким чином, на підставі недоведених фактів (про володіння поетом французькою мовою), Шевченко поставав справжнім науковим дослідником. П. Филипович був проти таких зіставлень [24, 100]. Вишукування аналогій і залежностей між творами, схожості між якими були тільки зовнішніми, а запозичення – недоведеними, видавались непереконливими. Тому П. Филипович називав спроби М. Мочульського та О. Багрія, які прагнули провести літературні паралелі між поемою Шевченка «Сон» і «Призраками» Тургенєва, «пізньою даниною в скарбницю тих курйозів, що їх чимало залишилося від досліджувачів «впливів», під час їх особливого розквіту в 1910-х роках» [25, 98].

Порівняння, зіставлення чи протиставлення для П. Филиповича – невід'ємний елемент його наукового мислення. Ними він охоплював всю епоху та творчість письменника, а відтак з'ясовував його роль у світовому й національному письменстві, здійснюючи порівняння у межах однієї національної літератури і між різними національними літературами. Порівняння та зіставлення – важливий складник не лише поважних історико-літературних праць П. Филиповича, а й його відгуків, рецензій. Будь-які дослідження він ніколи не зводив до аналізу тексту поза його контекстом. Навіть у рецензіях на збірки сучасників він прагнув «протягнути нитку» [24, 301] до авторів-попередників і помітити «відгуки творів давніших» [24, 302]. Студіювання творчості кожного письменника, на думку вченого, треба провадити, не оминаючи порівняльних студій. Вони потрібні, за його словами, «не для голого констатування впливів і запозичень (часто наші зіставлення мають характер лише аналогій, паралелей, загального тла), а для кращого розуміння самих творів письменника» [24, 220]. Тому часто розгортав окремі, навіть побіжні спостереження своїх попередників (І. Франка, С. Єфремова, Л. Старицької-Черняхівської та ін.) у ретельне дослідження, адже «з цих зіставлень не було зроблено висновків про впливи – наведені матеріали не давали для цього достатніх підстав і залишалися

просто паралелями» [24, 191], а завдання кожного літературознавця – «поширити й поглибити висновки попередніх дослідників» [24, 397].

Отже, принагідні, не перевірені, не деталізовані вказівки П. Филипович перетворює на повноцінні компаративні студії. Зокрема, він докладніше розробляє теми, «цікаві помічення» [24, 571], які почав опрацьовувати Франко, продовжуючи його традиції в літературознавстві: у статті «Дещо про «Марусю» Л. Боровиковського та її основу» той порівняв баладу Боровиковського та «Светлану» В. Жуковського та коротко схарактеризував сюжет «Ленори» й історію її розроблення, але впливу Бюргерової балади на українське письменство не висвітлив ні він, ні І. Созонович (автор праці «Ленора» Бюргера и родственные ей сюжеты в народной поэзии, европейской и русской»). П. Филипович значно розширив компаративний матеріал, охопивши і твори, безпосередньо пов'язані з Бюргеровою «Ленорою» (переклади і переспіви), і твори, що мають зв'язок з «Ленорою» через інші переробки.

Перевіряє він при цьому і загальну вказівку А. Кримського, на думку якого, у баладі С. Руданського «Безнадія», що має підзаголовок «За Бюргером», є строфи, що «сильно нагадують відповідні місця в «Леноре» або «Светлане» Жуковського» [24, 586]. Проаналізувавши твір, П. Филипович доходить висновку, що С. Руданський здійснив вільний переклад Бюргерової балади, українізуючи її в народнопісенному дусі. Усі розглянуті ним переклади й переробки подають «цікаву сторінку з історії впливів західноєвропейської поезії на українську» [24, 594].

Іноді П. Филипович теж лише дає матеріал для порівнянь, наводячи текстуальні збіги, окреслюючи контури роботи для майбутніх дослідників. Як і І. Франко, він «збирав або намічав камінчики для пізнішого вжитку» [24, 151]. Зокрема, він наводить поряд два твори (як-то підбирає паралель до першого друкованого вірша Щоголева 1840 р. з піснею В. Жуковського 1820 р.), залишаючи наступникам простір для порівняльного аналізу.

В аналізі творі, на його думку, є один правильний шлях – літературної еволюції, «головним чинником якої є боротьба особистої творчості з літературною традицією». У цьому він іде за М. Карєєвим [7], погляди якого підтримував і В. Перетц [14, 187-197]. Чи не в кожній праці П. Филиповича порівняння підпорядковане ширшим завданням, насамперед воно допомагає розкрити оригінальність чи, навпаки, особливості наслідування того чи того письменника. Досліджуючи збіги, залежності, завжди акцентував: «Тільки ж треба пам'ятати й про відміни» [24, 411], бо літературні зразки для талановитого поета «тільки допомагали висловити те, що формувалося й під враженням життя» [24, 411]. Фіксує у творах «життєве» й «літературне» [24, 526], учений, отже, розрізняв, за сучасною термінологією, типологічні і генетичні дослідження.

Важливими в студіях П. Филипович вважав те, що літературознавці висвітлюють не тільки головні етапи діяльності письменника в зв'язку з літературними прямунаннями його доби та попередньою традицією, а й «торкаються «спеціальних» питань, щодо окремих сюжетів, впливів і т. д.»

[24, 395]. Зокрема, серед позитивних рис передмови М. Зерова про творчість Щоголева П. Филипович відзначає те, що подано «широку картину поетичних уподобань Щоголева, літературних впливів на нього» [24, 117]. Водночас зауважує: слід було б чіткіше й детальніше спинитись на генезі творчості, зокрема з'ясувати, «що він взяв у Шевченка» [24, 117], радив узяти до уваги побіжну заувагу В. Горленка про співвіднесеність балад Я. Щоголева з творами подібного жанру в О. Толстого чи Я. Полонського і радить «перевірити, чи не було чогось спільного у Щоголева з цими і деякими іншими поетами, що могли бути йому корисними на шляху відходу від Шевченкової ліричної балади» [24, 117]. Акцентує на тому, що і Толстой, і Полонський перелічені серед улюблених авторів Щоголева.

У центрі компаративістичних досліджень П. Филиповича не випадково виявилася творчість Котляревського: весь його доробок постав під впливом «чужих» імпульсів. Літературознавець не писав окремих праць про зачинателя нової української літератури, але пильно стежив за студіюванням його спадщини, яке активізувалося в 1920-х роках. Роздумуючи про широкі можливості компаративного вивчення літератури, П. Филипович був переконаний, що потрібно «1) уважно вибирати матеріал для зіставлень; 2) розглядати не тільки що засвоюється, але й як засвоюється [24, 45]». На думку П. Филиповича, визнати тісні зв'язки твору (зокрема, як це зробив І. Айзеншток з «Енеїдою» І. Котляревського) з російською літературною традицією не досить, не досить було і навести низку голих текстових зіставлень на доказ відповідних зв'язків і впливів: зіставлення і зближування окремих уривків і цитат не наближали до розв'язання основних проблем. Не більше методологічної переконливості він знаходив і в текстуальних зіставленнях М. Марковського, тому іронічно зауважував: досить тому побачити «хоч якусь подібність у змісті чи окремих виразах у Котляревського з Блюмауером чи Скарроном, і готовий висновок: Котляревський використовує чужоземні джерела» [24, 55]. І річ не лише в самовільних припущеннях, вигадках та бракові належного критицизму: «...дослідник взагалі стоїть на непевному шляху, гадаючи на підставі вузьких текстологічних зіставлень, часто механічного характеру, з'ясувати генезу твору» [24, 60]. Тому йшлося про поглиблений стилістичний аналіз та порівняння цілих творів як єдиного організму, а не тільки окремих слів та виразів. Для П. Филиповича головне в порівняльних студіях – не доведення того, що Котляревський написав «Енеїду» незалежно від Осипова, оскільки цей вплив не принижує Котляревського: «хіба він не мусів мати якихось зразків?» [24, 62]. Німецькою мовою написані ці зразки чи російською – питання другорядне, головне – з'ясувати, якою мірою їх засвоєно творчо, а не механічно.

Дослідник звертає увагу на пісню, яку співає Тетяна у п'єсі «Москаль-чарівник»: вона цінна насамперед «для характеристики російського елемента» [24, 33] в творчості письменника. За гіпотезою літературознавця, це не народна пісня, а романс в народному дусі, який «скомпонував, можлива річ, сам Котляревський за готовими зразками Сумарокова й інших російських

поетів XVIII віку та і напівнародних творів із співаників» [24, 33]. Вписуючи переклад Котляревського із Сафо в контекст перекладів Державіна, Жуковського, Кримського, Франка, Шпигоцького ті ін.), учений доходить висновку, що інтерес до цієї поетеси був дуже значний у добу Котляревського в російському письменстві, і «за традицією пішов і український поет» [24, 41] Зазначає, що і «висока» російська поезія не була чужою Котляревському і відбилася стилістично в його творах, російською мовою писаних. Тут був «не тільки літературний «вплив», а й справжнє наслідування літературної традиції, бо українська мова не була тоді вироблена для «високої», класичної традиції» [24, 44].

Великого значення П. Филипович надавав проблемі читача, яку він розглядав як роль лектури для письменника. Прочитаний твір іноді стає важливим стимулом, що зумовлює творче натхнення письменника або підсилює його. Багато стильових і технічних засобів автор черпає з літератури, з попередньої традиції, з художніх задумів предтеч. Тракткування П. Филиповичем письменника як читача певною мірою було цікавим матеріалом для пояснення фактів літературного наслідування. Зокрема, дослідник зауважував, що, вивчаючи лектуру Котляревського, треба звертати увагу не лише на перекладні романи, які той читав, а «спинитись і на інтересі Котляревського до праць з історії України та проаналізувати його погляд на романтично-етнографічний рух (матеріал для цього – спогади І. Срезневського та ін.)» [24, 45].

Неодноразово П. Филипович звертався до творчості Шевченка, Франка, Лесі Українки, Ольги Кобилянської, які у його студіях поставали як уважні читачі. Важливим матеріалом студій стали Шевченкові щоденник та листування, які до 1920-х років перебували на маргінесі літературознавства і через незнання яких висновки про його творчість були неповними або й спотвореними. На противагу М. Драгоманову, який невисоко оцінював Шевченкову освіту, П. Филипович спробував встановити справжні масштаби осягнення поетом явищ світового письменства. Вони позначені іменами Гомера, Вергілія, Федра, Плутарха, Геродота, Горація, Тіта Лівія, Цезаря, Данте, Тассо, Аріосто, Бокаччо, Шекспіра, Свіфта, Гольдсмита, Річардсона, Юнга, Осіана, Скотта, Байрона, Діккенса, Бернса, Гіббона, Гете, Шиллера, Гернера, Вольтера, Шатобріана, Дюма, Сю, Бальзака, Жорж Санд, де Кока, Барб'є, Беранже, Вашингтона Ірвінга, Бартелемі, Гейне, Гюго та ін. Великий інтерес до західноєвропейського письменства поєднувався із зацікавленням європейським малярством, архітектурою, музикою, наукою, політичною думкою. П. Филипович не просто «реєстрував» Шевченкові зацікавлення – зокрема, відзначаючи інтерес поета до В. Скотта, дослідник показав функціонування його мотивів у літературній та малярській творчості Шевченка [25, 88].

Розглядаючи спадщину І. Франка, П. Филипович відзначав її зв'язок з творчими набутками людства – «поза межами часу і нації» [22, 49]. На розвиткові Франкового реалізму П. Филипович відзначив різні впливи: поради Драгоманова, критичні статті Писарева та Чернишевського, творчість

Золя та російських тогочасних белетристів, на реалістичний шлях у віршах його спрямували, крім західноєвропейських поетів (Ленау, Дранмор, Лейтгольд, Кардучі, Гюго) – поезії Некрасова. Але поряд із книжністю і запозиченням матеріалу з різних чужоземних джерел, переважно романтичних, П. Филипович відзначає і заперечення народнописенної традиції, канонізованої в Шевченка та переспіваної його наслідувачами, і «невідчування історичної романтики, особливо козакофільської» [22, 19].

Важливим орієнтиром для дослідника є імена письменників, твори яких читають героїні О. Кобилянської: Дрепера, Бокля, Спенсера, Біхнера, Дарвіна. Вони характеризують лектуру і самої письменниці: Не раз цитуються чи згадуються Софокл, Гете, Гейне, Гауптман, Лессінг, Келер, Марліт, Вернер, Бар, Ріккерт, Плятен, Гердер, Шпільгаген, Стріндберг, Ібсен, Гамсун, Гаєрштрам, Міцкевич, Фламаріон, Руссо, Геккль, Песталоцці, Толстой, Гаршин. Дослідник доходить висновку: творче обличчя Кобилянської формували «літературні чинники разом із життєвими враженнями» [23, 137], лектура мала для неї значення значно більше, ніж для звичайного письменника, особливо українського.

Так само велике значення мав літературний елемент для Лесі Українки вже в її ранній поемі «Русалка», де І. Франко помітив лише слабкий відгомін Шевченкових балад. З цим погодилися пізніше М. Зеров, М. Драй-Хмара і розглядали твір як запізнене наслідування «Причинної», «Русалки», «Утопленої», що були літературною обробкою фольклорних переказів і легенд. П. Филипович доводив, що літературний елемент у поемі Лесі Українки «Русалка» сильніший, ніж народнопоетичні та Шевченкові впливи (твори Гете, Гейне, Міцкевича, Пушкіна, Лермонтова, Кольцова). Цим уже її рання творчість відрізняється від традицій української поезії. Автор не поширює «порівняльного матеріалу, який можна було б наводити та й наводити» [24, 226], адже йдеться про суто романтичну тему, що дає молодим поетам оброблений матеріал, і який легко скомбінувати – тобто в даному разі може йтися про типологічні, а не контактено-генетичні дослідження.

Зокрема, не випадковим є інтерес П. Филиповича до «світових» сюжетів, універсальної літературної спадщини, якою письменники послуговуються не одне століття, навіть забуваючи, що це, по суті є запозичення. «Не кожен сюжет завжди можна використовувати – різні епохи, як і різні літературні школи, мають свої улюблені, найбільш їм важливі сюжети, – акцентував учений. Сюжетом, який міг дати матеріал для письменників романтичного напрямку, стала народної балада про отруєного Гриця, і «це найкраще довела Кобилянська написавши оповідання «У неділю рано зілля копала». Тому «не має великої ваги – знала Кобилянська попередні обробки чи ні» [22, 130]. У цілому вони майже не вплинули на Кобилянську, майже не дали матеріалу для наслідування, швидше «прислужилися, як традиція, що викликає заперечення і шукання нових шляхів» [22, 131].

На тлі попередніх обробок пісні (Б. Залеського, А. Генкевича, К. Тополі, О. Шаховського, О. Бораковського, В. Самійленка, В. Александрава,

М. Старицького, О. Грози, Т. Онопрієнка-Шелкового, О. Чюміної, К. Нельговської) науковець помічає: авторка «не підійшла до цього «заялозеного сюжету» [22, 146] механічно. Не обмежуючись творами української літератури, дослідник бачить у творі варіацію «Едіпового мотиву, що панувала в романтичній «трагедії судьби» [22, 144], мотив кари з'єднується з мотивом незнайденої долі, майстерно сполучаються дві пісні «Ой не ходи, Грицю» і «Гей на Івана, гей на Купала». Формально письменниця внесла «так багато свого і в той же час характерного і для цілої літературної школи, що її твір може бути прикладом того, як в історії сюжету разом з новим ідейним прямуванням утворюється з старої – нова форма» [22, 132]. Ці думки перегукуються з відомими словами О. Веселовського, який писав, що порівняльний метод відкриє для історії літератури «цілком нове завдання – простежити, як новий зміст життя, цей елемент свободи.. пронизує старі образи, ці форми доконечності, в які неминуче відливався весь попередній розвиток» [1, 41]. Це дало підстави Я. Гординському стверджувати: «Филипович цікавиться передусім історією сюжету та порівнянням поетичного твору з іншими, кладучи вагу на стилі й їх зміни» [2, 16].

Розглядаючи етюд О. Олесья «По дорозі в казку», П. Филипович цікавиться не лише символічною обробкою «вічного» сюжету (як це зробив А. Ніковський – Г. А.). Для нього важливіше простежити, як Олесів драматичний етюд з'єднаний з його лірикою, бо багато місць у ньому «повторюють майже тотожно різні поезії» [23, 207] цього ж автора. Коли брати російські паралелі (а іноді, може, й упливи), не слід оминати певної схожості в деяких мотивах Олесья й Гейне, Бальмонта, Фета, Полонського, Надсона, Фофанова, Чернявського, Метерлінка, Горького. П. Филипович зауважує: коли наводились ті чи інші паралелі, то зроблено це насамперед для того, щоб з'ясувати поетове літературне оточення, ніж для «переконуючих висновків про впливи» [23, 217]. Однозначно дослідник може говорити лише про те, що впадає в око відразу: великий вплив Шевченкових ямбів і лірики Лесі Українки. І одразу ж літературознавець говорить про те, що талановитий поет, зазнаючи різноманітних впливів, має відгомін і у власному письменстві: відгуки Олесевих «арф» «ясно чути в ранній поезії Тичини» [23, 218].

У статті про М. Рильського П. Филипович відзначає, як той «наближається» [23, 220] до Тютчева, Бальмонта, помічає вплив Блока і тільки «зовнішній вплив» Пушкіна й Лермонтова, М. Філянського, А. Кримського, М. Кузміна, В. Брюсова, М. Гумільова, Ж. Роденбаха, але найголовніше для літературознавця – усі ці впливи показують, що поет «пройшов добру школу і не втертяв своєрідності» [23, 223]. Цим поет модернізував українську літературу, прагнучи поширити обсяг своїх тем і настроїв, використати для української поезії «здобутки найкращих поетів російських і західних» [23, 224].

П. Филипович – один із тих українських літературознавців, хто, слідом за М. Драгомановим та І. Франком звернув увагу на теоретичну коректність і

наукову точність компаративістичних досліджень. Неокласик зазначав, зокрема, що повість О. Кобилянської «Земля» не можна порівнювати з романом Золя із такою самою назвою, бо цей письменник дивиться на владу землі очима міської людини, а Кобилянська була «фанатичною поклонницею природи» [22, 98]. Літературні джерела її повісті він спостерігає в попередній традиції української літератури, яка переважно була «літературою землі»: дещо від ідилії та етнографізму Котляревського, Квітки-Основ'яненка, Марка Вовчка, від народницького реалізму І. Нечуя-Левицького, від манери Франка і Стефаніка.

1930 р. порівняльний метод уже називали ідеалістичним, застарілим, і зрештою, реакційним, бо він «суперечить єдино-науковому методові – марксистському» [11, 335]. П. Филиповича почали називати запізним епігоном теорії запозичень, йому дорікали за велику кількість імен, назв, джерел, порівнянь, зіставлень, впливів, запозичень чи «нав'язань», вбачаючи в цьому безпорадність і безсилля дослідника; він нібито «птопає» у безлічі випадкових фактів, неспроможний їх з'ясувати, адже явища впливу, міра запозиченого й оригінального у всякого письменника – це явища не самодостатні й не основні, а «похідні й другорядні, які потребують соціологічного пояснення» [20, 203]. Ухилення від соціологічного розгляду в працях П. Филиповича вбачав Ф. Якубовський, стверджуючи, що у вивченні літературних впливів, запозичень, мандрівних сюжетів той є учнем і епігоном О. Веселовського; але в російського літературознавця теорія мандрівного сюжету набуває певного методологічного значення не так із погляду історії літератури, як із погляду історії культури загалом, допомагаючи встановлювати деякі загублені ланки культурного розвитку людства, а в працях П. Филиповича застосування її має обмежені можливості. Особливо картали дослідника за статтю «Історія одного сюжету», у якій простежувалася історія сюжету повісті О. Кобилянської «У неділю рано зілля копала»: від пісні «Ой не ходи, Грицю» і версії роману про Трістана і Ізольду до російських, українських і польських його обробок. Такий розгляд вважали невиправданим, «оскільки різні обробки розглядаються відрубно в хронологічному порядку, а тим часом для історика літератури важливіше не так заповнити дати, як знайти безперервну нитку процесу руху традиції, її пов'язані, а не сторонні кільця [28, 28], і це не доводило, що всі, хто брався до цього сюжету «...були зв'язані чимось між собою, що тут справді є послідовна еволюція» [28, 17]», і не допомагало зрозуміти творчість О. Кобилянської «в усій її складності, в усіх елементах на тлі певного класового оточення, в якому творила письменниця» [28, 17].

Процес цькування прихильників порівняльно-історичного методу здійснювався у ті часи скрізь і мав глибокі об'єктивні причини – він відображав неухильний процес соціологізації суспільної свідомості, перехід її до нав'язуваного «єдино правильного вчення». Віддав йому данину і П. Филипович, 1934 р. пишучи про те, що «в ранній творчості Шевченковій позначились чужі класові впливи, що прищеплювали їй націоналізм» [25, 148]. Але, незважаючи на такі виразні пристосування до ідеологічних

запитів, у літературознавстві залишаться його студії, порівняння: завжди оригінальні й органічні, здійснені на основі аналізу широкого матеріалу, вони є важливим моментом його дослідження, без них він не робив об'єктивних висновків. Компаративістика у П. Филиповича – цілеспрямована, глобальна наукова й естетична стратегія, яка поширюється на всі види літературних зв'язків, демонструючи спадкоємність і неперервність традицій в українському порівняльному літературознавстві. Орієнтація на порівняльний метод, до якого закликав П. Филипович, вела до усвідомлення свого місця у світовому письменстві, переконливо доводила: за його допомогою можна по-новому розкрити світові й національні надбання.

1. *Веселовский А. Н.* Историческая поэтика / Александр Веселовский. – М.: Высшая школа, 1989. – 404 с.; 2. *Гординський Я.* Літературна критика підсоветської України / Ярослав Гординський. – Львів, 1938. – 125 с.; 3. *Гречанюк С.* Щоб давнє слово на чатах стало / Сергій Гречанюк // Павло Филипович. Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – С. 3–16; 4. *Державин В.* Великий поет-мислитель / Володимир Державин // Филипович П. Поезії. – Мюнхен: Інститут літературознавства при Українському Вільному Університеті, 1957. – С. 15–27; 5. *Дорошенко В.* Шевченкіана Павла Филиповича / Володимир Дорошенко // Збірник Харківського історико-філологічного товариства. Нова серія. – Т. 8. – Х., 1999. – С. 45–64; 6. *Заславський І.* З етюдів про неокласиків / Ісай Заславський // Сучасність. – 1997. – 7–8. – С. 87–103; 7. *Кареев Н. И.* Литературная эволюция на Западе / Н. И. Кареев. – Воронеж, 1886; 8. *Котенко Н. В.* Українська література в європейському контексті: компаративістичний аспект літературознавчих студій київських неокласиків / Н. В. Котенко. – Вісник Черкаського університету. – № 26 (239) Серія: Філологічні науки, 2012. – С. 86–90; 9. *Костенко Н. В.* «Врятує вроду і себе людина / Наталя Костенко // Павло Филипович. Поезії / Редкол.: В. В. Біленко та ін. Вступ. ст. і прим. Н. В. Костенко. – К.: Рад. письм., 1989. – С. 5–45; 10. *Костюк Г.* Українське наукове літературознавство в перше повоєнне п'ятнадцятиліття / Григорій Костюк // Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою. – ЗНТШ. – 1962. – Т. CLXXIII. – С. 185–216; 11. *Літературознавча* робота в Києві // Літературний архів. – 1930. – Кн. I–II. – С. 335; 12. *Навроцький Б.* «Гайдамаки» Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція / Б. Навроцький. – К.: ДВУ, 1928. – 399 с.; 13. *Наєнко М. К.* Історія українського літературознавства / М. К. Наєнко. – К.: Академія, 2001. – 312 с.; 14. *Перетц В.* Из лекций по методологии истории русской литературы. – 1914. – 196 с.; 15. *Поліщук В.* Літературознавство Павла Филиповича / Володимир Поліщук // Павло Филипович Літературознавчі студії. Компаративістика / – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – С. 4–25; 16. *Поліщук В.* Павло Филипович про Євгена Гребінку в контексті літературних обставин першої половини XIX століття / Володимир Поліщук // Збірник праць П'ятих Єфремовських читань. – Черкаси, 2012. – С. 155–165; 17. *Поліщук Я.* Школа Володимира Перетца / Ярослав Поліщук // Література як геокультурний проект. – К.: Академвидав, 2008. – С. 62–65; 18. *Райбедюк Г. Б., Томчук О. Ф.* Вивчення творчості київських неокласиків: Навч-метод. посібник / Г. Б. Райбедюк, О. Ф. Томчук. – Ізмаїл: СМІЛ, 2010. – 348 с.; 19. *Райбедюк Г. Б.* Творчість Павла Филиповича в контексті літературного процесу 20–30-х років XX ст.: дис... канд. філолог. наук: 10.01.01 / Райбедюк Галина Богданівна. – К., 1996. – 183 с.; 20. *Травень О.* Проф. П. Филипович. З новітнього українського письменства. Історично-літературні статті. В-во «Культура» Держтресту «Київ-Друк». 1929 / О. Травень // Критика. – 1929. – № 7–8. – С. 200–203; 21. *Филипович О.* Спомини про брата / Олександр Филипович // Безсмертні: Збірник спогадів про М. Зерова, П. Филиповича і М. Драй-Хмару. – Мюнхен: Інститут Літератури ім. Михайла Ореста, 1963. – С. 103–130; 22. *Филипович П.* З новітнього українського письменства:

історично-літературні статті / Павло Филипович. – К.: Культура, 1929. – 168 с.; 23. *Филипович П.* Літературно-критичні статті. – К.: Дніпро, 1991. – 270 с.; 24. *Филипович П. П.* Літературознавчі студії. Компаративістика / Павло Филипович. – Черкаси: Брама-Україна, 2008. – 644 с.; 25. *Филипович П.* Шевченкознавчі студії / Павло Филипович. – Черкаси: Брама, 2002. – 219 с.; 26. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) [фахове редак. і передм. М. К. Наєнка] / Дмитро Чижевський. – Тернопіль: Феміна, 1994. – 480 с.; 27. *Штогрин Д.* Володимир Перетц / Дмитро Штогрин // 125 років київської української академічної традиції 1861–1986 / За ред. М. Антоновича – Нью-Йорк, 1993. – С. 341–359; 28. *Якубовський Ф.* «Небезпека формалізму» / Ф. Якубовський // Критика. – 1929. – № 9. – С. 8–28.

*Олена Бросаліна,
к. філол. наук*

ІГОР КАЧУРОВСЬКИЙ, СЬОМИЙ НЕОКЛАСИК: ЛІТЕРАТУРНА СПАДКОЄМНІСТЬ У ДЗЕРКАЛІ БІОГРАФІЇ

У статті розглядаються факти біографії І. Качуровського (літературні контакти, читацькі враження, самохарактеристики) та висновки дослідників його творчості, що засвідчують провідну роль поета у відродженні школи київських неокласиків у літературі української діаспори.

Ключові слова: київські неокласики, неокласицизм, Ігор Качуровський, Михайло Орест, Юрій Клен.

В статье рассматриваются факты биографии И. Качуровского (литературные контакты, читательские впечатления, самохарактеристики) и выводы исследователей его творчества, которые свидетельствуют о ведущей роли поэта в возрождении школы киевских неоклассиков в литературе украинской диаспоры.

Ключевые слова: киевские неоклассики, неоклассицизм, Игорь Качуровский, Михайло Орест, Юрий Клен.

The article deals with the facts of I. Kaczurowskyj's biography (literary contacts, reader's impressions, self-characteristics) and the conclusions of his works' researchers which certify the poet's leading part in the revival of the school of Kyiv neoclassicists in the literature of Ukrainian emigrants.

Keywords: Kyiv neoclassicists, neoclassicism, Igor Kaczurowskyj, Mykhaylo Orest, Yuriy Klen.

Серед напрямів у світовій літературі ХХ ст. неокласицизм посідає особливе місце, оскільки його естетичні принципи і художня практика зорієнтовані на засвоєння і розвиток найвищих мистецьких досягнень попередніх стильових епох, не конче класицистичних, на збереження і збагачення літературної традиції, що дозволяє йому протистояти тим руйнівним тенденціям, спрямованим на знищення або ж деформацію класичних поетичних форм, які відчутно посилилися протягом останніх десятиліть. Крім того, естетика неокласицизму має непроминальне значення як комплекс концепцій, заснованих на ідеалізмі та релігійному світосприйнятті, що є в сучасному світі носіями вічних цінностей Добра, Істини і Краси.